

Crkva u vrijeme hrvatskih narodnih vladara

Knežević, Luka

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:338000>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-14**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest

LUKA KNEŽEVIĆ

CRKVA U VRIJEME HRVATSKIH NARODNIH VLADARA

Završni rad

Pula, 2018.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest

LUKA KNEŽEVIĆ

CRKVA U VRIJEME HRVATSKIH NARODNIH VLADARA

Završni rad

JMBAG: 0303053587, redoviti student

Studijski smjer: preddiplomski jednopredmetni studij povijesti

Predmet: Uvod u hrvatski srednji vijek

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska srednjovjekovna povijest

Mentor: red. prof. dr. sc. Ivan Jurković

Pula, rujan 2018.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Luka Knežević, kandidat za prvostupnika povijesti, izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz nekog necitiranog rada te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 28. rujna 2018.

Student

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Luka Knežević dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom *Crkva u vrijeme hrvatskih narodnih vladara* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 28. rujna 2018.

Potpis

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. PRVI KONTAKTI S KRŠĆANSTVOM.....	1
3. OBNOVA BISKUPIJE I CRKVENE JURISDIKCIJE.....	2
4. IZMEĐU ZAPADA I ISTOKA.....	3
5. POLITIČKO I CRKVENO JEDINSTVO.....	5
6. STVARANJE I DJELOVANJE BENEDIKTINSKIH ZAJEDNICA.....	8
6.1. Organizacija hrvatskih samostana i njihovi odnosi.....	10
7. KULTURNI RAZVOJ.....	12
7.1. Sakralna arhitektura.....	12
7.2. Razvoj pismenosti.....	14
7.3. Ćirilometodska baština.....	15
7.4. Školstvo.....	16
8. ZAKLJUČAK.....	18
9. LITERATURA.....	19
10. SAŽETAK.....	21
11. SUMMARY.....	22

1. UVOD

Tema se crkvenih prilika u Hrvata za vrijeme narodnih vladara oslanja na brojem vrlo ograničene sačuvane izvore, ali i takvi nam pružaju mnoge odgovore o vjerskim, političkim i kulturnim smjernicama razvoja hrvatske države. Zbog izrazite strateške važnosti, Hrvatska je od samog nastanka prve državne tvorevine bila interesnom sferom tada najsnažnijih sila poznatoga svijeta, odnosno Franačkog i Bizantskog Carstva. Hrvatski je etnički prostor u tom smislu bio izrazito zanimljiv tadašnjim europski centrima moći, jer se teritorijalno rasprostirao između dva Carstva. Oba Carstva koristila su pokršćavanje ne bi li privukli poganske narode pod svoj utjecaj. Stoga ćemo se u ovome radu baviti proučavanjem uzročno-posljedičnih veza prihvaćanja kršćanstva u Hrvata te ćemo nastojati razlučiti kulturne krugove iz kojih je ono dolazilo.

2. PRVI KONTAKTI S KRŠĆANSTVOM

Početakom 7. stoljeća, dakle po doseljenju Slavena, odnosno Hrvata na prostor srednjovjekovne Hrvatske, dolazi do prvih dodira novodoseljenog poganskog stanovništva s kršćanstvom. Mjesto njihova najsnažnijeg dodira bila je dalmatinska obala i priobalje, na što upućuje veći broj sačuvanih kasnoantičkih crkava u blizini dalmatinskih gradova. Međutim, takvi su se kontakti zbivali na cijelom etničkom hrvatskom prostoru.

Preživjeli su izvori o pokršćavanju Hrvata u historiografskom smislu mahom drugorazrednog, narativnog značaja i valja ih uzimati s oprezom, jer su nastali s poprilično velikim vremenskim odmakom od razdoblja doseljavanja Hrvata na ove prostore. Tako Konstantin Porfirogenet u svome radu *O upravljanju carstvom*, pridaje bizantskom caru Herakliju veliku ulogu u pokršćavanju Slavena.¹ Heraklije, osim što je reformirao upravu, podupirao je i teokratizaciju vlasti, stoga je imao i veliku potporu Crkve u pohodu na Perzijsko Carstvo. Naime, postoji mogućnost da je pokršćavanjem pokušao privući Slavene na svoju stranu, što je postala općom praksom, naročito na Zapadu, kroz čitav srednji vijek. Vijest, pak, Tome Arhiđakona o Ivanu Ravenjaninu, u djelu *Historia Salonitana*, spominje kako je izvjesni Ivan, legat pape Ivana IV., poslan

¹ Vidi više: Nada Klaić, "Najnoviji radovi o 29., 30. i 31. poglavlju u djelu De Administrando Imperio cara Konstantina VII. Porfirogeneta", *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III, no. 15 (1986.), str. 31-60.

u Split ne bi li obnovio Salonitansku nadbiskupiju, nakon što je Salona opljačkana, ili jednostavno napuštena u vrijeme masovnog iseljavanja domicilnog stanovništva pred osvajačkim barbarskim narodima. Posljedica svega je bila propadanje gradova i odumiranje antičkog društvenog uređenja. Ivanova zadaća je dakle prvenstveno bila reorganizacija crkvene hijerarhije na području istočnog Jadrana, nakon avarskih i slavenskih provala. Stoga je Ivan Ravenjanin odabrao idealno mjesto svojega djelovanja i obnove života malobrojne starosjedilačke zajednice izbjegle po okolnim otocima, Dioklecijanovu palaču. U njoj je, izbacivši rimske idole, preuredio Dioklecijanov mauzolej u katedralu Blažene Djevice Marije.² Osim toga, valja napomenuti i drugu papinu misiju na ove prostore. Poslao je naime opata Martina, ne bi li otkupljivao zarobljenike od Slavena, te spasio svetačke relikvije. Ovakav papin interes za Dalmaciju vjerojatno je odredilo i njegovo dalmatinsko porijeklo, ali prije svega i propadanje salonitanskoga metropolitanskog središta, koje je bilo od velikog značaja za crkvenu djelatnost na istočnom Jadranu.³

3. OBNOVA BISKUPIJE I CRKVENE JURISDIKCIJE

Jurisdikcija salonitanske metropolije sredinom 6. st. obuhvaćala je uglavnom područje rimske provincije Dalmacije. Ona se protezala od otoka Raba na sjeverozapadu do Cavtata na jugoistoku. Istočna granica dodirivala se s pokrajinom Prevalitanom, te se niz rijeku Drinu protezala prema sjeveru. Čitava sjeverna strana provincije Dalmacije graničila je s *Drugom Panonijom (Pannonia Secunda)* te sa *Savskom Panonijom (Pannonia Savia)* na čije će prostore povremeno prelaziti jurisdikcija salonitanske Crkve. Granica je vjerojatno završavala na priobalnom području istočne Istre, do rijeke Raše.⁴ Iako je crkveno središte u Saloni bilo metropolitansko, ono je u Splitu obnovljeno u statusu biskupije, zbog ekonomskih i političkih razloga.⁵ Vrlo je vjerojatno da je nakon obnove istu jurisdikciju uskoro preuzela i Splitska biskupija, premda ju po svemu sudeći nije mogla provoditi na

² Neven Budak – Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb, Školska knjiga, 2006., str. 62.

³ Mirja Jarak, "Toma Arhiđakon i vrijeme osnutka splitske metropolije", *Opuscula archaeologica*, vol. 27, no. 1 (2003.), str. 545.

⁴ Trpimir Vedriš, "Crkva i vjerski život", u: Zrinka Nikolić Jakus (ur.), *Nova zraka u europskom svijetlu, hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, sv. 1, ser. Biblioteka Povijest Hrvata, ur. Zoran Ladić, Zagreb: Matica hrvatska, 2015., str. 201-202.

⁵ Vidi više: Jarak, "Toma Arhiđakon...", str. 543-548.

čitavom prostoru nekadašnje provincije Dalmacije. Obnovljenu Splitsku biskupiju u kontinuitetu možemo pratiti od kraja 8. stoljeća, od kada se dalmatinski biskupi spominju na Drugom nicejskom koncilu. Ti nam podaci, kao i popisi sufragana carigradskog patrijarha, potvrđuju postojanje crkvene hijerarhije na području istočnog Jadrana, ali istovremeno svjedoče i o zasebnosti položaja Dalmacije s obzirom na nemogućnost izravne jurisdikcije patrijarha u Carigradu.⁶ Može se dakle zaključiti kako je dalmatinska Crkva lakše ostvarivala kontakte s patrijarhom u Rimu.

4. IZMEĐU ZAPADA I ISTOKA

Pripadnost srednjovjekovne Hrvatske, u pogledu crkvene jurisdikcije, potrebno je promatrati kroz utjecaje Akvileje, Carigrada i Rima. Iz tih mjesta širiti će se utjecaj svakog crkvenog središta što će uvelike odrediti crkvenu, kulturnu i političku budućnost Hrvatske.

Vrijeme ubrzanog pokrštavanja Hrvata potrebno je smjestiti nakon franačkog osvajanja Liburnije i Dalmacije, što bi značilo da tada kršćanstvo počinje prihvaćati čitava zajednica, a ne samo vladajući sloj.⁷ Iako ne postoje pisani dokumenti o franačkoj aktivnosti u pokrštavanju Hrvata, postoje mnoge druge indicije koje potvrđuju te aktivnosti, kao primjerice u širenju franačkih kultova u Hrvatskoj, imenima svećenika, graditeljstvu te zapadnom obredu i latinskom pismu. Karlo Veliki je, neposredno prije Aachenskog mira, kojim je dogovorena politička podjela teritorija između Franačke i Bizanta, odredio razgraničenje crkvene jurisdikcije salcburškog nadbiskupa i akvilejskog patrijarha granicom uz rijeku Dravu. No, u Aachenskom ugovoru nigdje nije spomenuta podjela crkvenih jurisdikcija među carstvima. O tom pitanju više se saznaje u Trpimirovoj darovnici, koja govori o odnosima Trpimira i splitskog nadbiskupa. Knez Trpimir u ispravi potvrđuje Splitskoj nadbiskupiji posjed u Putalju,⁸ koji joj je najvjerojatnije darovao njegov prethodnik Mislav. Dakle, prema Trpimirovoj darovnici, saznajemo da se Salonitanska nadbiskupija još uvijek proteže na dio hrvatske kneževine, bez obzira na političko razgraničenje. Zapadna će Crkva, zbog neuspjelog pokušaja da privuče bugarsku Crkvu, kroz 9. i 10. stoljeće pojačano

⁶ Nikolić Jakus (ur.), *Nova zraka...*, Vedriš, "Crkva...", str. 206.

⁷ Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 65.

⁸ Hrvoje Matković, H., *Na vrelima hrvatske povijesti*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006., str. 41-43.

djelovati na području Hrvatske i Dalmacije, koje su postale dio granice između Istočne i Zapadne crkve.⁹ U tom smislu zasigurno je franačka Akvileja imala znatnu ulogu u oblikovanju i djelovanju Crkve u Hrvata.

Osnutak Ninske biskupije značio je prvu neovisnu crkvenu organizaciju na tlu Kneževine Hrvatske. U Ninu se donekle održalo kršćansko stanovništvo, te nekoliko crkava, a njegova je lokacija bila strateški važna. Naime, cesta je vodila od mora prema Kninu i dublje u Hrvatsku čime je zapravo bila najvažnijim prometnim pravcem u srednjovjekovnoj Hrvatskoj. Prvi pouzdani podatak o postojanju biskupije dolazi iz pisma pape Nikole I. (858. – 867.). U pismu papa opominje ninske crkvene dostojanstvenike zbog utemeljenja Crkve bez njegova dopuštenja. Dakle, papina opomena potvrđuje postojanje biskupije, a smatra se da je utemeljena u vrijeme kneza Trpimira, jer je za Domagoja, i već spomenutog pape dobro organizirana i djelatna. Osnutak biskupije vrlo je vjerojatno povezan s Focijevom Shizmom, i odvajanjem dalmatinskih biskupija od Zapadne crkve.¹⁰ Iako se u pismu papa suprotstavlja osnivanju biskupije, u praksi je ipak prihvatio njeno utemeljenje zbog teškog položaja Bizanta na Balkanu, čime je prestalo širenje carigradskog utjecaja na zapadu. Hrvatska se, za kratko vrijeme vladavine Trpimirovog sina Zdeslava, vratila pod okrilje Istočne crkve, no već se s njegovim nasljednikom Branimirom, Kneževina Hrvatska vratila pod papinsku zaštitu.

U vrijeme ninskog biskupa Teodozija, nakratko se dogodila obnova jurisdikcije salonitanske Crkve, s obzirom da je zasjeo i na čelo Splitske nadbiskupije. Premda se papa prvotno protivio takvome činu, prije svega jer je Teodozije otišao na posvećenje kod akvilejskog patrijarha, naposljetku je prihvatio ujedinjene uz uvjet da Teodozije dođe na posvećenje u Rim.¹¹ Međutim, smrću Teodozija (prije 892.), Ninska biskupija se ponovno odvojila od dalmatinskih te se vratila pod utjecaj akvilejskog patrijarha. Razdoblje Teodozijeva djelovanja poklapa se sa vladavinom kneza Branimira, koji je vladao kao prvi hrvatski nezavisni vladar, i njegovom namjerom da ostvari političko i crkveno jedinstvo Kneževine Hrvatske i dalmatinskih gradova. Knez Branimir, obraća se papi Ivanu VIII., koji mu u pismu zahvaljuje što se vratio pod apostolsku stolicu, te na blagdan Uzašašća Gospodnjega 879. blagoslivlja

⁹ Nikolić Jakus (ur.), *Nova zraka...*, Vedriš, "Crkva...", str. 209.

¹⁰ Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 69.

¹¹ Nikolić Jakus (ur.), *Nova zraka...*, Vedriš, "Crkva...", str. 212.

Branimira i čitav njegov narod i zemlju,¹² što je praktički značilo da je ona postala suverena i samostalna država već tada, te da iznad hrvatskog kneza nema vladara, osim pape. S druge strane, Branimir je na vlast vjerojatno došao ubojstvom Zdeslava,¹³ zbog čega mu je bila potrebna dodatna legitimacija vlasti.

Naime, to je razdoblje oslabljenog Franačkog Carstva, te je papinstvo bilo jedinim autoritetom Zapadne Europe, pa u tom kontekstu treba i promatrati Branimirovo obraćanje upravo nasljedniku svetoga Petra. Činjenica da je biskup Hrvata i splitski nadbiskup bio sjedinjen u istoj osobi, upućivalo je na Branimirovo nastojanje da kroz crkveno dosegne i svjetovno ujedinjenje Hrvatske s Dalmacijom, što će se naposljetku i dogoditi za vladavine kralja Tomislava.

5. POLITIČKO I CRKVENO JEDINSTVO

Godine 925. u Splitu, na inicijativu pape Ivana X., održao se crkveni sabor na kojem su papini legati iznijeli pisma splitskom nadbiskupu i hrvatskom kralju Tomislavu, ali i zahumskom knezu Mihajlu.¹⁴

Najvažnija točka sabora 925. bila je ona o uspostavi Splitske metropolije kao nasljednice Salonitanske metropolije s crkvenom jurisdikcijom na području srednjovjekovne hrvatske kneževine i Dalmacije, što bi značilo da Ninska biskupija, kao i ostale dalmatinske, trebaju biti podložne Splitskoj metropoliji. Osim toga, na saboru se raspravljalo i protiv slavenskog bogoslužja i zaređivanja svećenika koji ne znaju latinski jezik. Samo tri godine kasnije, dakle 928., u Splitu se saziva novi crkveni sabor, vjerojatno zbog protesta svećenika i prelata nezadovoljnih odlukama s prvog sabora. Među njima je prednjačio ninski biskup Grgur koji se nije slagao sa odlukom da sjedište metropolije, nadležne za prostor čitave Dalmacije i Hrvatske, bude u Splitu.¹⁵ Međutim, nova odluka sabora, u kojoj je važnu ulogu igrao i hrvatski kralj Tomislav, bila je još teže naravi po Grgura od prethodne, jer je njegova biskupija bila ukinuta, a njemu su ponuđene Sisačka, Delmatska ili Skradinska biskupija. Činjenica da je Grguru ponuđena Sisačka biskupija, otkriva nam da je vlast kralja Tomislava sezala barem do tih krajeva, a vjerojatno i dalje na sjever. Papa Lav VI.

¹² Franjo Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993., str. 121.

¹³ Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb: Novi Liber, 1995., str. 260.

¹⁴ Nikolić Jakus (ur.), *Nova zraka...*, Vedriš, "Crkva...", str. 212.

¹⁵ Matković, *Na vrelima...*, str. 46.

potvrdio je odluke sabora te je Grgura poslao u Skradin pokazujući time autoritet Svete Stolice u rješavanju sporova čitave Crkve, pa tako i one na istočnojadranskoj obali. Status Splitske metropolije bio je vrhunac širenja jurisdikcije splitske Crkve, koja je od tada imala vlast nad Hrvatskom, Dalmacijom i Zahumljem. Međutim, već krajem istog stoljeća dolazi do izdvajanja Dubrovnika sa sufraganima, te uzdignuća Zadra na status nadbiskupije. Posljedica raspada rezultirat će gubitkom više od polovine područja do druge polovice 12 stoljeća.¹⁶

Na odluke crkvenih sabora u Splitu valja gledati u kontekstu tadašnjeg stajališta hrvatskog kralja koji je težio političkom i crkvenom ujedinjenju Kraljevine Hrvatske i Dalmacije. Stoga tako treba i razumjeti odluku Tomislava da podrži ukidanje biskupije. S druge strane, na niskog se biskupa Grgura dugo vremena u historiografiji gledalo kao na branitelja glagoljaške liturgije i slavenskog bogoslužja. Međutim, uzmemo li u obzir da je Nin bio glavno uporište utjecaja Zapadne crkve, to bi ujedno značilo i kako je Grgur bio zagovornik latiničnog pisma, a također i bogoslužja. Poticaji za narodni jezik i pismo nalazit će se u bizantskom dijelu Dalmacije, odnosno njezinim rubni istočnim dijelovima odakle dopire utjecaj Bugarske i Bizanta, te kvarnersko otočje.¹⁷

U vrijeme vladavine Petra Krešimira IV. i pontifikata reformnog pape Nikole II., Crkva u Hrvata doživjela je promjene. Naime, 1054. godine dolazi do konačnog razdvajanja Zapadne i Istočne crkve. Na crkvenom saboru u Splitu 1060. godine odlučeno je, sukladno odlukama Lateranskog koncila, da izbor biskupa i nadbiskupa pripada svećenstvu i građanima, te je uveden celibat za svećenstvo. Reformna Crkva se posebno obračunavala s tradicijom Istoka. Stoga su odlučili zatvoriti crkve s narodnim bogoslužjem te je zabranjeno ređenje Slavena koji ne pričaju latinskim jezikom.¹⁸ Na čelo Splitske nadbiskupije postavljen je osorski biskup Lovro, zagovornik papinih reformi. S druge strane, na otocima istočnog Jadrana gdje je utjecaj Bizanta još uvijek bio snažan, dolazilo je do otpora reformama, te se stvaraju dvije različite struje unutar Dalmacije. Moguće je da u Hrvatsku, na inicijativu protupape Honorija II., stiže Vulfo – svećenik koji je trebao organizirati protureformnu Crkvu pod okriljem krčkog biskupa Cedede. Papa Nikola u Hrvatsku šalje pak

¹⁶ Nikolić Jakus (ur.), *Nova zraka...*, Vedriš, "Crkva...", str. 215.

¹⁷ O mitu u kojem Grgur figurira kao branitelj glagoljaša vidi: Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994., str. 159-198.

¹⁸ Ante Birin, "Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srednjem vijeku", u: Nikolić Jakus (ur.), *Nova zraka...*, str. 60.

kardinala Ivana ne bi li učvrstio reformu, stoga je krčkog biskupa izopćio, a Vulfa utamničio. Važno je istaknuti da je na mjesto trogirskog biskupa kardinal Ivan postavio svoga svećenika, čime je reformna struja i ondje dobila na snazi.¹⁹ Iz ovih činjenica saznajemo da je kralj Petar Krešimir stao na stranu reformne Crkve, podupirući time zapadnjačku liturgiju. Bez obzira na to, u dijelovima njegova kraljevstva još se uvijek čvrsto zadržala glagoljica, koja će imati puno važniju ulogu za Hrvatsku u kasnijem razdoblju.

Vrhunac povezanosti Rima i Kraljevine Hrvatske pripada vremenu vladavine kralja Dmitra Zvonimira. Ovaj legendarni hrvatski kralj vjerojatno dolazi iz pobočne grane Trpimirovića, odnosno obitelji Svetoslavića.²⁰ Iako je Petar Krešimir imao nasljednika, on je bana Zvonimira odredio suvladarom još 1070. godine. Zvonimir je potom silom preuzeo prijestolje te je svoj položaj učvrstio osloncem na Svetu Stolicu. Njegove namjere izvrsno su se poklapale s najsnažnijim reformnim papom, Grgurom VII., koji je ovu priliku iskoristio kako bi tijekom borbe za investituru osnažio utjecaj na prostoru Jadrana i Srednje Europe. Stoga je papinski legat Gebizon okrunio Zvonimira za kralja Hrvatske i Dalmacije predavši mu zastavu, mač, žezlo i krunu.²¹ Novi je hrvatski kralj tom prilikom položio prisegu, odnosno izdao zavjernicu, kojom se obvezao da će „promicati pravednost i poštivati dostojanstvo osobe te će se odlučno suprotstavljati prodaji ljudi u bilo kojem obliku i primoravanju slobodnih na podređenost i ropstvo. Hrvatski se kralj odriče prava na 'laičku investituru', Crkvi obećava pomoć u suzbijanju simonije (kupovanja crkvenih službi) i nikolaitizma (prakse oženjenih svećenika), a kao uvjereni kršćanin sprječavat će sklapanje nezakonitih i razvrgavanje zakonitih brakova u vremenu kad su konkubinat i nezakonite veze muškaraca i žena svakodnevna pojava i kad se ženidba smatrala tek građanskom ustanovom, pa nazočnost i blagoslov svećenika nisu uvijek bili nužni za njezinu valjanost“.²² Papino poslanstvo koje je vodio legat Girard od Ostije nakon prve rimske sinode dokazuje nam i da je papa nastojao obnoviti Crkvu u Hrvata prema načelima reformirane Crkve.²³ Zvonimir je papinu zaštitu osjetio već 1079. g., kada su Hrvatskoj i Dalmaciji zaprijetili napadi viteza Vecelina. Naime, papa staje je

¹⁹ Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 133-134.

²⁰ Budak, *Prva stoljeća...*, str. 34.

²¹ Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, Zagreb: Školska knjiga – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1997., str. 49

²² Nada Klaić, "Pobjeda reformnog Rima na Jadranu za pape Grgura VII (1073-1085. god.)", *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, vol. 28 (1986.), str. 147-202.

²³ Šanjek, *Crkva i kršćanstvo...*, str. 140.

zaštiti kralja Zvonimira poslavši pismo Vecelinu u kojem ga je upozorio da sve što čini protiv Zvonimira radi i protiv samoga pape te mu je zaprijetio izopćenjem.²⁴ Zvonimirova težnja za samostalnošću ogleda se i u odricanju od obiteljskog mauzoleja Trpimirovića na Otoku u Solinu te je osnovao i vlastiti, najvjerojatnije kraj Knina, glavnog grada tadašnje Hrvatske.²⁵

6. STVARANJE I DJELOVANJE BENEDIKTINSKIH ZAJEDNICA

Iako postoje mišljenja da je prvi kontakt benediktinaca s Hrvatima bio onaj opata Martina iz prve polovice 7. st., od 9. st. možemo zasigurno tvrditi da su benediktinci došli na ove prostore. Izgradnju benediktinskih zajednica uvelike su podržavali i hrvatski knezovi.

Početak 9. st., Hrvatska je Aachenskim mirom potpala pod franačko vrhovništvo, a s tim u vezi su i preko Akvilejske patrijaršije u Hrvatsku počeli pristizati klerici za Zapada, koji su organizirali prve benediktinske redovničke zajednice na ovim prostorima. Važno je napomenuti da su pored tih benediktinaca bili ređeni i domaći ljudi koji su se, po svemu sudeći, školovali u talijanskim samostanima, nakon čega su se vraćali u domovinu i preuzimali službe u domaćim benediktinskim samostanima.²⁶

Dolazak stranih benediktinaca prije svega nam potvrđuje boravak benediktinskog redovnika Gottschalka na dvoru Trpimira u Klisu. Naime, radi se o monahu koji je zagovarao teoriju predestinacije, prema kojoj je ljudska sudbina unaprijed određena, te stoga se kosila s dogmom o slobodnoj volji vjernika. On je, radi svojih stavova, morao pobjeći iz Fulde, a sigurno utočište je pronašao upravo kod hrvatskog kneza.²⁷

Pokazatelj benediktinskog djelovanja na istočnom Jadranu pruža nam i *Trpimirova darovnica*, iz koje je vidljivo kako je 852. godine dao sagraditi prvi, dokumentom posvjedočen, hrvatski benediktinski samostan u Rižinicama, podno

²⁴ Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990., preisak izdanja iz 1925., str. 570.

²⁵ Stoga je nakon samo dvije godine vladavine, Splitskoj nadbiskupiji poklonio crkve svetog Stjepana i svete Marije na Otoku u kojima su bili sahranjeni njegovi prethodnici; usp. Budak, *Prva stoljeća...*, str. 113.

²⁶ Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. 1, Split: Benediktinski priorat – Tkon, 1963., str. 85.

²⁷ Nedjeljko Kujundžić, *Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva*, Zagreb: Hrvatska akademija odgojnih znanosti, 1994., str. 32.

Klisa. Njemu moramo pribrojati i samostan svetog Ambrozija kod Nina s kraja 9. stoljeća, u kojemu je za vrijeme vladanja kneza Branimira boravio Teudebert, obavljajući službu opata u navedenom samostanu. Nešto kasnije, u 10. stoljeću, izgrađen je samostan svetog Bartolomeja kraj Knina. Iako ima slabo poznatu povijest, sama njegova lokacija u blizini srednjovjekovnog hrvatskog kraljevskog grada Knina, daje nam naslutiti da su izgradnju toga samostana poticali hrvatski vladari.²⁸

Organizirano benediktinsko djelovanje u Dalmaciji možemo sa sigurnošću pratiti od godine 918., kada se u dokumentima spominje prvi opat samostana sv. Krševana u Zadru. Naime, spomenuta opatija dugo je godina uživala naklonost Trpimirovića, kao i općenito benediktinska djelatnost, pa joj je tako Petar Krešimir IV. potvrdio pravo na posjed Diklo, koji im je poklonio još njegov pradjed Krešimir II. Krešimir IV. je osim toga dao sagraditi samostan svetog Ivana u Biogradu, kojemu je dodijelio slobostine te neke posjede, a zanimljivo je da je samostan pripadao benediktincima glagoljašima. Ženskom benediktinskom samostanu u Zadru, koji je 1066./7. g. osnovala kraljeva bliska rođakinja Čika, poklanja posjed Brdo u blizini Nina. Njegov nasljednik kralj Dmitar Zvonimir potvrdio je Krešimirove darovnice opatiji svetog Ivana u Biogradu, poimenice, crkvu svetog Kuzme i Damjana te Tkon na Pašmanu. Ipak, od Zvonimirovih fundacijskih isprava i darovnica valja istaknuti onu papi Grguru VII. Prilikom njegova krunjenja za kralja Hrvatske i Dalmacije. Riječ je o benediktinskom posjedu i samostanu sv. Grgura u Vrani koji je poklonio Svetoj Stolici u trajno vlasništvo.²⁹ Takvom podrškom hrvatskih vladara benediktincima, ali i benediktinkama dovelo je do toga da je tijekom 11. stoljeća, uglavnom uz obalu, bilo u već funkciji preko četrdeset samostana.

Ženski ogranak benediktinskog reda pojavljuje se u dalmatinskim gradovima u drugoj polovici 11. stoljeća. Godine 1060. izgrađen je samostan sv. Tome u Biogradu, a istovremeno i samostan svetog Benedikta u Splitu. Uskoro su nikli i samostani u Trogiru, Zadru te Dubrovniku.³⁰ Benediktinke su također bile zadužene za širenje pismenosti i razvoj umjetnosti, a poučavale su i žensku svjetovnu mladež u svojim samostanskim školama. Među benediktinkama u Hrvatskoj valja istaknuti Čiku i Većenegu. One su, osim što su bile u rodbinskim vezama s Trpimirovićima, bile

²⁸ Nikolić Jakus (ur.), *Nova zraka...*, Vedriš, "Crkva...", str. 224.

²⁹ Šanjek, *Crkva i kršćanstvo...*, str. 68.

³⁰ *Isto*, str. 71.

prve predstojnice opatije sv. Marije u Zadru. Uz Čiku vežemo i rukopisni kodeks iz zadarskog skriptorija sv. Krševana, koji je jedan od najstarijih primjera časoslova u povijesti Zapadne crkve. Čikina kći Većenega je pak dala dovršiti zvonik uz samostansku crkvu, koji je novčano potpomogao tek ustoličeni kralj Koloman, a njezin je *Evandelistar* jedan od najznačajnijih dijela hrvatske skriptorske umjetnosti u razdoblju hrvatskih narodnih vladara.³¹

Od sredine 11. st. dodatno se pojačalo zanimanje za benediktinsko djelovanje. To je naime doba borbe za investituru te se u to vrijeme benediktinski red, prožiman clunyijevskim reformama, nalazio na vrhuncu svojeg djelovanja. Hrvatski narodni vladari u tome razdoblju, dakle Petar Krešimir IV., te nakon njega i Dmitar Zvonimir, opredijelili su se za reformnu struju, a kako su obojica vladali i Dalmacijom, djelovanje „reda braće“ bilo je uvelike olakšano. Međutim, nakon smrti kralja Zvonimira, te nakon dolaska Arpadovića na hrvatsko prijestolje, veliki je broj samostana propao, a naročito zadužbine hrvatskih vladara. Odgovor za takvo stanje treba potražiti u slabljenju podrške starim kraljevskim zadužbinama nove dinastije Arpadovića, koja stoluje u Ugarskoj, ali i u slabljenju benediktinskog reda, osobito u eri pojave novih i vrlo popularnih redovničkih zajednica (franjevaca, dominikanaca, pavlina...)³²

Intenzivirano djelovanje benediktinaca u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj treba promatrati i kroz širu sliku. Naime, otkada je Karlo Veliki uveo obvezu pridržavanja *Regule sv. Benedikta* za sve samostane na teritoriju Franačkog Carstva, otada je i djelovanje „reda braće“ bilo usklađeno te se kao takvo širilo i po vazalnim zemljama kojima su pripadale i hrvatske zemlje.

6.1. Organizacija hrvatskih samostana i njihovi odnosi

U vrijeme hrvatske dinastije Trpimirovića, opati u Dalmaciji nisu primali investituru od vladara, već su ga nametale crkvene ili gradske vlasti. Njegovo ustoličenje imao je potvrditi biskup koji je imao jurisdikciju i nad samostanima svoje dijeceze, s izuzetkom opatija koje su bile izravno podvrgnute papi. Trajanje njihove službe nije bilo određeno *Regulom sv. Benedikta*, te je često bila doživotna.³³ Smatra se kako u Hrvatskoj nije bilo laičkih opata, jer su ih ukinule Grgurove reforme, a prije

³¹ *Isto*, str. 71-72.

³² Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj...*, str. 85.

³³ *Isto*, str. 104.

toga razdoblja u Hrvatskoj ne nalazimo mnogo opatija, kao ni dokaze da su u njima stolovali svjetovnjaci.

Starješina opatije nosio je latinski naziv *abbas*, odnosno opat. Nakon opata, prvi po časti bio je *prior* koji je odgovarao za duhovni život i disciplinu redovnika. Zatim dolazi *decanus*, odnosno dekan, koji obavlja službu ispovijedanja te zamjenika priora. Redovnici s ovim funkcijama bili su članovi užeg vijeća, a uz njih je postojao još čitav niz službi, od koje su mnoge bile i svjetovnjačke.³⁴

Kao što je bilo uobičajeno na čitavom Zapadu, tako su i u hrvatskoj postojali kneževski, odnosno kraljevski samostani. U njih su se pohranjivali spisi, a njihove su crkve služile i kao dvorske kapele.³⁵ Vladar je *hrvatskog biskupa*³⁶ vjerojatno uzimao iz svojih samostana, a njihove starješine često su bili kraljevi savjetnici ili državni kancelari, dvorski kapelani te vladarevi pratioci i poslanici.³⁷

Gradske su se opatije posebno uključivale u politička i kulturna događanja u samim gradovima. Njih je nadzirao zbor prokuratora, izabran među patricijima, čija je dužnost bila braniti, ubirati prihode i upravljati imanjima u korist samostana. Takva služba mogla je trajati do dvije godine te su članovi zbora mogli biti birani među uglednijim građanima ili redovnicima samostana. Privatne samostane je uglavnom osnovala vlastela i bili su pod budnim okom samog osnivača (*fundatores*) ili njegovih službenika.³⁸

Važno je napomenuti da su sve samostane, koji su osnovani kao zadužbine (bile one kraljeve, županove, gradske itd.), potomci osnivača svojatali i na njih polagali patronatska prava. Tako je dužnost patrona samostana bila upravljati i čuvati ga kao dio djedovske zadužbine.³⁹ Stoga su oni, nakon ustoličenja, uvijek potvrđivali stare povlastice samostanu, kako bi zadržali sjećanje da je redovnicima tog samostana upravo njihov predak izgradio samostan i darovao posjed.

Iako su opatije često pomagale jedna drugoj, u smislu razmjene ili slanja novih monaha, ponajviše stručnjaka koji bi nedostajali opatiji, kao i slanjem potrebnih knjiga, među njima nije postojala pravna osnova kojom bi bili povezani premda je načelo širenja benediktinskih samostana počivalo na ustaljenoj praksi širenja jakih opatija osnivanjem novih područnih samostana. Primjerice, hrvatske se redovničke

³⁴ Vidi više: *isto*, str. 105-107.

³⁵ *Isto*, str. 109.

³⁶ Šanjek, *Crkva i kršćanstvo...*, str. 125-129.

³⁷ Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj...*, str. 109.

³⁸ *Isto*, str. 110-111.

³⁹ *Isto*, str. 111.

zadužbine nisu udružile u reformirani red Clunyja te su ostale neovisne. Takav se zaključak može temeljiti na činjenici da su hrvatski samostani uglavnom bile opatije, a Cluny je osnivao priorate kako bi dodatno centralizirao vlast.⁴⁰

7. KULTURNI RAZVOJ

7.1. Sakralna arhitektura

Tijekom hrvatskoga ranog srednjeg vijeka slobodne tlocrte kakvim su građene starohrvatske crkve zamjenjuju longitudinalni ili centralni (bazilikalni) načini gradnje.⁴¹ Trpimirova zadužbina u Rižinicama zapravo je izgrađena na starim temeljima, pa je ona primjer prilagodbe starokršćanskoj gradnji, kao i crkva sv. Marte i Bijačima.⁴²

Crkve centralnog oblika uglavnom su kružnog tlocrta sa šest ili više apsida, a u sredini se nalazi kupola. Takve crkve građene su u dalmatinskim gradovima, a na hrvatskom prostoru pronađene su Sv. Mihovil u Pridrazi, crkva na Manastirinama u Kašiću, Sv. Marija u Škabrnji, Sv. Ivan na Bribiru i Sv. Mihovil u Brnazama. Osim centralnog kružnog oblika, treba istaknuti i tlocrt u obliku križa, u koji nam najbolje pruža uvid crkva sv. Križa u Ninu. Ovakvi oblici crkava u Hrvatskoj pripadaju razdoblju od početka 9. pa do kraja 10. st.,⁴³ te su na hrvatske prostore došli s Istoka.⁴⁴

Najbrojniji su pak uzdužni, odnosno longitudinalni tipovi crkava, a mogu biti jednobrodni ili trobrodno. Njihova glavna karakteristika je što su im „bočni zidovi obično raščlanjeni lezenama ili su zidovi ojačani poluobljim potpornjacima. Često su presvođene bačvastim svodom, a na pročelju su poneke imale zvonik. Sva starohrvatska sakralna zdanja bila su pokrivena kamenim pločama, dok su na prozorskim otvorima većinom bile kamene rešetke (transene)“.⁴⁵ U takve crkve

⁴⁰ *Isto*, str. 113.

⁴¹ Do potpuno novog tumačenja i u historiografiji povijesti umjetnosti i arheologije gotovo pa preokreta u tumačenju gradnje starohrvatskih crkava „nepravilnih oblika“ došlo je studijom: Mladen Pejaković – Nenad Gatin, *Starohrvatska sakralna arhitektura*, 2. izd., Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Nakladni zavod Matice hrvatske, 1988.

⁴² Dušan Jelovina, „Glavne značajke starohrvatske materijalne kulture od 7. do 12. stoljeća na području između Rijeke Zrmanje i Cetine“, *Starohrvatska prosvjeta*, vol. 3, no. 16 (1987.), str. 32.

⁴³ *Isto*, str. 32; Pejaković – Gatin, *Starohrvatska sakralna arhitektura...*, str. 267-283.

⁴⁴ Josip Ante Soldo, „Starohrvatska sakralna umjetnost“, *Crkva u svijetu*, vol. 11, no. 3 (1976.), str. 221.

⁴⁵ Jelovina, „Glavne značajke...“, str. 32.

možemo ubrojiti crkvu sv. Cecilije kod Knina, gdje je prema legendi ubijen kralj Dmitar Zvonimir,⁴⁶ Sv. Petar i Mojsije u Solinu, crkva sv. Stjepana na Otoku u Solinu, crkva sv. Marije u Ninu. itd. Ove crkve nastaju uglavnom u 10. ili 11. st. te predstavljaju prijelaz iz predromanike u romaniku, a karakteristične su za franački tip izgradnje crkava.⁴⁷

Crkva sv. Spasa na izvoru Cetine pravi je primjer predromaničke crkve s oblim kontraforima, a važna je zbog razumijevanja *westwerka* u predromaničkoj gradnji Hrvatske. Aksijalni zvonik crkve na pročelju ne predstavlja franačku inovaciju, već je ono nasljedstvo iz antičkih vremena. *Westwerk*, ili *zapadni masiv*, termin je koji označava masivnu konstrukciju na zapadnom dijelu crkve. „U tlocrtnoj dispoziciji crkva sv. Spasa je troapsidalna jednobrodna crkva trolisno postavljena svetišta, s *westwerkom* na zapadnoj strani. Kako je crkva prilično dobro sačuvana, na njoj se mogu razaznati i konstruktivni elementi samog *westwerka*. U elevaciji je dio jedinstvena kubusa same crkve od koje se u visinu odvaja samo zvonik na pročelju. Prizemlje *westwerka* je svodovima i lučnim nadvojima trodijelno segmentirano, i to tako da su bočni uži prostori bačvasto presvođeni, a središnji, kvadratičan, križnim svodom. Prizemlje zvonika ima poprečno postavljenu bačvu, prilično rekonstruiranu. Na katu se središnji prostor široko lučno otvara prema crkvi. Kor zvonika tješnje je povezan s glavnim prostorom *westwerka*, cijelom visinom rastvoren na njegovu stranu. Prilaz katu *westwerka* bio je kroz vanjsko stepenište s direktnim ulazom na kat zvonika.“⁴⁸ Prizemlje *westwerka* vjerojatno je bilo namijenjeno relikvijama sv. Spasitelja ili za pokop svjetovnih dostojanstvenika. „Međutim, kat Sv. Spasa daje mogućnost jasnije interpretacije *westwerka* u smislu posebne crkve za iznimne liturgijske funkcije. Naime, u zidnu masu kata zvonika s južne strane upisana je mala polukružna niša, koja se otvara tek na osamdesetak cm visine od poda i proteže visoko gotovo do svoda kata zvonika. Njezin oblik svakako sugerira funkciju prostora za mali portativni oltar/relikvijar, čime bi se potvrdila liturgijska funkcija kata *westwerka* i na našim primjerima, dakako u reduciranoj formi, oslobađajući prostor

⁴⁶ Vidi više: Ivo Goldstein, „Kako, kada i zašto je nastala legenda o nasilnoj smrti kralja Zvonimira? (Prinos proučavanju mehanizma nastajanja legendi u hrvatskom srednjovjekovnom društvu)“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 17, no. 1 (1984.), str. 35-54.

⁴⁷ Jelovina, „Glavne značajke...“, str. 38.

⁴⁸ Miljenko Jurković, „Sv. Spas na vrelu Cetine i problem *westwerka* u hrvatskoj predromanici“, *Starohrvatska prosvjeta*, vol. 3, no. 22 (1995.), str. 62.

kata i za drugu funkciju *westwerka*.⁴⁹ Druga funkcija mogla bi biti vezana uz otvor koji gleda prema glavnom oltaru crkve, te je taj prostor mogao biti namijenjen za vladara ili kakvog visokog dostojanstvenika.⁵⁰ Moguće je da je crkva sv. Spasa na izvoru Cetine također izgrađena u Branimirovo vrijeme, ali najvjerojatnije kao privatna, te ju je dao sagraditi župan Gastika.⁵¹ Osim crkve sv. Spasa, smatra se da su zapadni masiv imale i crkva na Lopuškoj glavici u Biskupiji, te sv. Cecilija u Biskupiji kod Knina i neke druge.⁵²

7.2. Razvoj pismenosti

Najbolji uvid o razvoju latinske pismenosti u Hrvata pružaju nam kameni spomenici iz 9. i 10. stoljeća. Prvi takav natpis, s imenom i titulom kneza Hrvata, Trpimira, nalazimo na ulomku zabata crkve u Rižinicama. U sam vrh klesarskog umijeća valja svrstati Branimirov natpis iz Gornjeg Muća na kojem nalazimo uklesanu godinu (888.), Branimirovo ime i njegovu titulu kneza (*comes*). Vladavina ovoga kneza razdoblje je obnove crkvi i razvoja kulture te umjetnosti u kojem nalazimo čak šest kamenih ulomaka Branimira, uglavnom na arhitravima i zabatima oltarnih ograda.⁵³ Njegov nasljednik Muncimir, za kojeg se u historiografiji smatra da je Trpimirov sin, ostavio nam je manji broj povijesnih podataka o svojoj vladavini. Iz njegove darovnice Splitskoj nadbiskupiji, u kojoj potvrđuje donaciju svoga oca, možemo vidjeti da je dobar odnos između nadbiskupa i kneza nastavljen. Osim toga, iz njegova vremena sačuvan je i zabat oltarne pregrade iz Uzdolja kod Knina na kojem nalazimo kneževo ime.⁵⁴ Ovdje još treba pibrojati i dvije ploče iz Kapitula kod Knina gdje je su spomenuti kralj Stjepan Držislav i njegov nasljednik Svetoslav, kao i njihove titule *dux Croatorum* i *dux magnus* te epitaf kraljice Jelene iz Solina s imenima Mihaela Krešimira II. i Stjepana Držislava, koji je zasigurno najvažniji nalaz za poznavanje dinastije Trpimirovića.⁵⁵

⁴⁹ *Isto*, str. 63.

⁵⁰ Jurković, "Sv. Spas na vrelu Cetine...", str. 83.

⁵¹ Soldo, "Starohrvatska sakralna...", str. 220.

⁵² Vidi više: Miljenko Jurković, "Crkve s Westwerkom na istočnom Jadranu", *Prilozi povijest umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 26, no. 1 (1987.), str. 61-85.

⁵³ Prošle je godine (21. travnja 2017.) pronađen i šesti Branimirov natpis u arheološkom iskapanju na Bribirskoj glavici o čemu su vijest prenijele gotovo sve dnevne tiskovine.

⁵⁴ Vidi više: Vedrana Delonga, "Natpis župana Ivana iz Uzdolja kod Knina", *Starohrvatska prosvjeta*, vol. 3, no. 25 (1998.), str. 7-42.

⁵⁵ Jelovina, "Glavne značajke...", str. 39.

Na hrvatskim je prostorima tada uglavnom prevladavao oblik latinskog pisma, odnosno *beneventane*, koja je dobila ime po pokrajini Beneventu, gdje se nalazi i Monte Cassino.⁵⁶ U obalnom i priobalnom dijelu Dalmacije skriptoriji su se intenzivno bavili knjiškom umjetnošću. Najznačajniji takvi radovi jesu evanđelistari pisani beneventanom. Među njima treba izdvojiti *Osorski evanđelistar*, koji je nastao u samostanu sv. Nikole u Osoru, te *Većenegin Evandelistar* u Zadru.

7.3. Ćirilometodska baština

Iako postoji više teza o vremenu početka pojave ćirilometodskog djelovanja među Hrvatima, smatra se kako se učenici Svete Braće pojavljuju nakon Metodove smrti i propasti njihove misije u Moravskoj 885. godine te odlaska njihovih učenika na jug. Jedan je dio njih otišao u Bugarsku, koja je postala glagoljaškim i potom ćirilskim središtem, dok je drugi dio stigao na jadransku obalu.⁵⁷

Prvi izvori koji nam otkrivaju pojavu glagoljice na našim prostorima jesu dva pisma pape Ivana X. poslana tijekom rada splitskog crkvenog sabora. Prvo pismo namijenjeno je splitskom nadbiskupu Ivanu i njegovim sufraganima jer se na njihovom području širilo slavensko bogoslužje. Nadalje, u drugome pismu papa opominje dalmatinsko svećenstvo zbog prodiranja *Metodove doktrine*, te se u tom smislu obratio nadbiskupu Ivanu, njegovim sufraganima, ali i Tomislavu kralju Hrvata, Mihajlu knezu Humljana, županima i čitavom narodu Slavonije i Dalmacije. Danas se u historiografiji smatra da je žarište djelovanja glagoljaša i *Metodove doktrine* bilo na kvarnerskim otocima, premda je papa mogao imati na umu i moguću opasnost širenja glagoljice s dalmatinskih na hrvatske prostore pa je stoga upozorio i vladare koji su sudjelovali u radu sabora.⁵⁸ Takvo gledanje potvrđuje i jedan od zaključaka sabora iz 928. godine, u kojem se opominju biskupi Kotora, Dubrovnika i Stona, jer se na njihovom teritoriju održava slavensko bogoslužje.⁵⁹ Naime, ta su se područja nalazila na granici interesnih sfera Zapadne i Istočne crkve, a spomenute biskupije bile su čvrsto vezane uz Bizant. Stoga je Bizantsko Carstvo dozvolilo rad svojih misionara (Svete Braće i njihovih učenika) na istočnojadranskom priobalju u isto vrijeme i nakon završetka misije Moravskoj. Iako je prvo središte glagoljice nastalo na kvarnerskom otočju, glavni put ulaska staroslavenske liturgije u hrvatske zemlje

⁵⁶ Šanjek, *Crkva i kršćanstvo...*, str. 74.

⁵⁷ Vidi više: *isto*, str. 103-116.

⁵⁸ Budak – Raukar, *Hrvatska povijest...*, str. 83-84.

⁵⁹ *Isto*, str. 72.

odvijao se s juga. Na jugoistočnom se Balkanu nakon Metodove smrti 885. razvilo jako žarište glagoljske liturgije. Međutim, u vrijeme bugarskog cara Simeone razvija se novo pismo prilagođeno Slavenima, odnosno ćirilica, te će se uskoro početi širiti prema sjeverozapadu.⁶⁰

Iz toga saznajemo da se na području Hrvatske slavensko bogoslužje već obavljalo, te da su u nju prodirali utjecaji s istoka. Papina zabrinutost zbog širenja istočnjačkih tradicija razumljiva je, ako poznamo položaj Zapadne crkve na Balkanu, na kojem je sve više jačala politička i crkvena snaga Bugarske, a nakon nje i Bizanta. Hrvatska društvena elita tada je već prihvatila zapadno kršćanstvo, a time i latinsko pismo, međutim, u nešto udaljenijim krajevima gdje je bila slabija središnja vlast, kao primjerice južno od Neretve ili na kvarnerskim otocima, i bizantski utjecaji bili su snažniji.

Kao najvažniji glagoljski spomenik u hrvatskoj povijesti ranog srednjeg vijeka treba istaknuti Bašćansku ploču. Ona je isklesana za potrebe benediktinskog samostana sv. Lucije u Baškoj na Krku oko godine 1100., a pronađena je u Jurandvoru kraj Baške. Bašćanska ploča zapravo je darovnica uklesana u kamenu, a iz nje iščitavamo ime kralja Zvonimira koji poklanja zemljišta novopodignutom samostanu sv. Lucije.⁶¹

7.4. Školstvo

Kao i na svim područjima gdje je djelovao red svetog Benedikta, tako je i u Hrvatskoj program školovanja obuhvaćao sedam slobodnih vještina, odnosno trivij (gramatika, retorika, logika) i kvadrivij (matematika, geometrija, astronomija i glazba). Teorijski dio nastave obavljao se usmeno, prilikom čitanja i tumačenja tekstova. Praktična nastava izvodila se po principu promatranja i oponašanja radnji, te su na taj način benediktinci u Hrvatskoj razvili voćarstvo, vinogradarstvo, ribolov, maslinarstvo kao i druge grane u poljoprivredi i stočarstvu. Benediktinska metoda školovanja imala je četiri vrste komunikacije (molitva, rad, čitanje i razmišljanje o Božjoj riječi), a pedagogija im se zasnivala na dosljednim i pravednim postupcima, redovito i kažnjavanjem, te stvaranjem snažnog autoriteta učitelja. Pri odgajanju svjetovnih učenika nastojali su pružiti dolično obrazovanje i podučiti ih u vjeri s ciljem da

⁶⁰ *Isto*, str. 85.

⁶¹ Matković, *Na vrelima...*, str. 50.

postanu kršćani primjerena ponašanja.⁶² Školski program *sedam slobodnih vještina* bio je osnova za daljnje školovanje na studijima medicine, teologije ili prava.⁶³

Prva hrvatska škola osnovana u benediktinskom samostanu bila je u Trpimirovoj zadužnici u Rižinicama. Dodatan doprinos u gotovu novcu za uređenje samostana dao je splitski nadbiskup, Trpimirov, po svemu sudeći, krsni kum. U samostanu je bila crkva, radionica, skriptorij te učionice za svjetovne i crkvene učenike.⁶⁴ Već za vremena vladavine Trpimirova sina, Mutimira, u Hrvatskoj se ukazala potreba imenovanja nadglednika škola i samostana, što je pokazatelj ubrzanog širenja obrazovnog sustava po samostanima.⁶⁵ Pozivanje na izgradnju škola i obrazovanje ističe se i u odluci splitskog sabora 925. g., gdje zajedno s papom „inzistiraju da se svoj hrvatskoj djeci, bez razlike na društveni položaj njihovih roditelja, omogući studij ne samo slavenske (hrvatske) nego i latinske književnosti (jezika)“.⁶⁶

⁶² Kujundžić, *Uloga Katoličke crkve...*, str. 32-34.

⁶³ Šanjek, *Crkva i kršćanstvo...*, str. 146.

⁶⁴ Kujundžić, *Uloga Katoličke crkve...*, str. 33.

⁶⁵ Riječ je o velmoži, imenom Žitelj, koji je bio zapravo službenikom na Mutimirovom dvoru; usp. Šanjek, *Crkva i kršćanstvo...*, str. 69.

⁶⁶ *Isto*, str. 144.

8. ZAKLJUČAK

U ranom srednjem vijeku, a i kasnije, pokrštavanje poganskih naroda uvijek je imalo jedan cilj – na što bezbolniji način uključiti poganske narode u interesnu sferu pojedinih svjetskih sila. Hrvati su na prostor nekadašnje rimske provincije Dalmacije došli kao barbarski narod, još uvijek poganskih vjerovanja. Međutim, prihvaćanjem kršćanstva, odnosno zapadnog kršćanstva, Hrvatska je praktički pripala zapadnoeuropskoj civilizaciji. U tom smislu, Crkva je ponajviše doprinijela „civiliziranju“ hrvatskog naroda u ranom srednjem vijeku, prenoseći im znanja iz antičkog doba. Prihvaćanjem zapadnog kršćanstva, na ovim prostorima razvio se feudalni društveni poredak, u kojem je Crkva igrala posebnu ulogu te će se Hrvatska i Crkva uzajamno uzdizati sve do samog završetka ere hrvatskih narodnih vladara. Na temelju povijesnih izvora može se zaključiti kako je Crkva uvelike oblikovala, ne samo vjerski, nego i politički, društveni i kulturni razvoj Hrvatske.

9. LITERATURA

- 1) Birin, Ante, "Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srednjem vijeku", u: Nikolić Jakus, Zrinka, *Nova zraka u europskom svijetlu, hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, sv. 1, ser. Biblioteka Povijest Hrvata, ur. Zoran Ladić, Zagreb: Matica hrvatska, 2015., str. 37-71.
- 2) Budak, Neven, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.
- 3) Budak, Neven – Raukar, Tomislav, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- 4) Delonga, Vedrana, "Natpis župana Ivana iz Uzdolja kod Knina", *Starohrvatska prosvjeta*, vol. 3, no. 25 (1998.), str. 7-42.
- 5) Goldstein, Ivo, "Kako, kada i zašto je nastala legenda o nasilnoj smrti kralja Zvonimira? (Prinos proučavanju mehanizma nastajanja legendi u hrvatskom srednjovjekovnom društvu)", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 17, no. 1 (1984.), str. 35-54.
- 6) Goldstein, Ivo, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb: Novi Liber, 1995.
- 7) Jarak, Mirja, "Toma Arhiđakon i vrijeme osnutka splitske metropolije", *Opuscula archaeologica*, vol. 27, no. 1 (2003.), str. 543-548.
- 8) Jelovina, Dušan, "Glavne značajke starohrvatske materijalne kulture od 7. do 12. stoljeća na području između Rijeke Zrmanje i Cetine", *Starohrvatska prosvjeta*, vol. 3, no. 16 (1987.), str. 25-50.
- 9) Jurković, Miljenko, "Crkve s Westwerkom na istočnom Jadranu", *Prilozi povijest umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 26, no. 1 (1987.), str. 61-85.
- 10) Jurković, Miljenko, "Sv. Spas na vrelu Cetine i problem westwerka u hrvatskoj predromanici", *Starohrvatska prosvjeta*, vol. 3, no. 22 (1995.), str. 55-80.
- 11) Klaić, Nada, "Najnoviji radovi o 29., 30. i 31. poglavlju u djelu De Administrando Imperio cara Konstantina VII. Porfirogeneta", *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III, no. 15 (1986.), str. 31-60.

- 12) Klaić, Nada, "Pobjeda reformnog Rima na Jadranu za pape Grgura VII (1073-1085. god.)", *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, vol. 28 (1986.), str. 147-202.
- 13) Kujundžić, Nedjelko, *Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva*, Zagreb: Hrvatska akademija odgojnih znanosti, 1994.
- 14) Matković, Hrvoje, *Na vrelima hrvatske povijesti*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006.
- 15) Nikolić Jakus, Zrinka (ur.), *Nova zraka u europskom svijetlu, hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, sv. 1, ser. Biblioteka Povijest Hrvata, ur. Zoran Ladić, Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
- 16) Ostojić, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, 3 sveska, Split: Benediktinski priorat – Tkon, 1963-1965.
- 17) Pejaković, Mladen – Gatin, Nenad, *Starohrvatska sakralna arhitektura*, 2. izd., Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Nakladni zavod Matice hrvatske, 1988.
- 18) Raukar, Tomislav, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, Zagreb: Školska knjiga – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1997.
- 19) Soldo, Josip Ante, "Starohrvatska sakralna umjetnost", *Crkva u svijetu*, vol. 11, no. 3 (1976.), str. 217-236.
- 20) Šanjek, Franjo, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993.
- 21) Šišić, Ferdo, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990., pretisak izdanja iz 1925.
- 22) Vedriš, Trpimir, "Crkva i vjerski život", u: Nikolić Jakus, Zrinka, *Nova zraka u europskom svijetlu, hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, sv. 1, ser. Biblioteka Povijest Hrvata, ur. Zoran Ladić, Zagreb: Matica hrvatska, 2015., str. 173-199.

10. SAŽETAK

Na prostoru buduće ranosrednjovjekovne Hrvatske postojala je razvijena crkvena organizacija iz antičkih vremena u okrilju salonitanske metropolitanske crkve, no ona će nakon provala Slavena zapasti u razdoblje degradacije. Hrvatski je narod već pri samom dolasku na nove prostore bio u doticaju s kršćanstvom, premda će pokrštavanje na intenzitetu dobiti u 9.st. Obnovljena će splitska biskupija preuzeti antičko nasljeđe crkvenog središta u Saloni, nakon čega u prvoj polovici 10. stoljeća uspijeva povratiti metropolitansku čast na splitskom crkvenom saboru. Hrvatski su narodni vladari znali prepoznati oslonac u Crkvi, stoga sudjeluju u obnovi njene organizacije. Zsigurno znamo da su već i prvi hrvatski kneževi koji su u praksi upravljali samostalno, iako su još uvijek službeno franački vazali, poticali razvoj crkvene djelatnosti, prije svega posredstvom benediktinskih redovnika. Upravo je „Red braće“ bio žarište znanstvenog, kulturnog ali i gospodarskog razvitka ranosrednjovjekovne hrvatske. Iako je naposljetku pripala u okrilje pape, Istočna crkva također je igrala ulogu u oblikovanju Hrvatske. Njihov utjecaj uglavnom je prevladavao u dalmatinskim gradovima i priobalju, na jugoistoku Hrvatske, te na kvarnerskim otocima, što se očituje u glagoljskoj liturgiji, bogoslužju na narodnom jeziku, sakralnoj arhitekturi, ali i na ostaloj baštini. Kraljevina Hrvatska će zenit svojeg postojanja doživjeti upravo u vrijeme borbe za investituru, u kojoj papa Grgur VII. traži saveznike ne bi li promijenio srednjovjekovnu ravnotežu snaga, odnosno kako bi istaknuo prvenstvo crkvene vlasti. Hrvatski će kralj Dmitar Zvonimir u tom smislu postati papin vazal, a time i saveznik protiv njemačkog cara Henrika IV. Međutim, razdoblje hrvatskih narodnih vladara zalazi u krizu nakon Zvonimirove smrti, a ubrzo će u potpunosti iščeznuti.

Ključne riječi: kristijanizacija, ranosrednjovjekovne hrvatske zemlje, crkvena hijerarhija, benediktinci, sakralna arhitektura.

11. SUMMARY

CHURCH AT THE TIME OF CROATIAN NATIONAL RULERS

Church organization in early medieval Croatia was based on antique structure of salonian metropolitan church before the degradation which followed after Slavic invasion. Contacts with christianity were present since the arrival of Croats on new land, although the intensified christianization will start with the 9th century. The restored bishop diocese of Split has taken heritage of church center from Salona, furthermore it was able to reclaim metropolitan rank in first half of the 10th century. Significance of Church support was recognized by the croatian national rulers, and with this in mind they took part in restoration of its activity. Focus of scientific, cultural and economic development of early medieval Croatia were the benedictines. Notably, Eastern church also played a role in organization of Croatia. Moreover, their impact prevailed in cities in Dalmatia, in southeast Croatia, and islands of Kvarner. It was manifested in glagolitic liturgy, sacral architecture and other instances of Croatian national inheritance. During the investiture controversy kingdom of Croatia reaches its zenith, whilst pope Gregory VII. tries to feature the primacy of ecclesiastical power by seeking allies. In relation to that, Croatian king Dmitar Zvonimir becomes papal vassal, which granted him independence of secular rulers, and by that also an ally against German emperor Henrik IV. After the death of king Zvonimir, Croatia falls into epoch of instability, which will end the era of Croatian national rulers.

Key words: christianization, early medieval Croatian lands, church hierarchy, benedictines, sacral architecture.